

مدل طراحی و استقرار نظام ملی اطلاع رسانی

نوشته: سیروس علیدوستی

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

کلید واژه ها:

□ اطلاع رسانی □ نظام ملی اطلاع رسانی □ کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران □ تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم
□ مجلس و پژوهش (نشریه)

چکیده

اخیراً، طرحی برای نظام ملی اطلاع رسانی کشور که توسط کتابخانه ملی جمهوری اسلامی تهیه شده در نشریه مجلس و پژوهش منتشر گردیده است. در این مقاله پس از ارائه عناوین قسمتهای مختلف این طرح، نکات اصلی مربوط به آن بررسی و در نهایت الگویی برای چگونگی طراحی و استقرار نظام ملی اطلاع رسانی پیشنهاد شده است.

مقدمه

چندی پیش، مجلس و پژوهش، نشریه مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی طرحی را با عنوان «نظام اطلاع

رسانی ملی؛ گامهایی باید، پرشتاب» منتشر کرده* که در بخشی از آن آمده است: «طرح حاضر برآن بوده است که با مطالعه وضع موجود اطلاع رسانی کشور، طرح مطلوب نظام ملی اطلاع رسانی را با توجه به ساختار مدیریتی و نیز ویژگیهای اقتصادی و فرهنگی ایران ارائه دهد...» [صفحه ۷۷] همچنین، بنابر مندرجات صفحه ۳۴، این طرح نشریه... «از سوی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و به دنبال تاکید ریاست محترم جمهوری تهیه گردیده (و مبنای قانون آتی نظام اطلاع رسانی ملی ایران خواهد بود)». اهمیت نظام ملی

* کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، آشنایی با مبنای و چارچوبهای نظام ملی اطلاع رسانی کشور-نظام اطلاع رسانی ملی؛ گامهایی باید، پرشتاب، مجلس و پژوهش، ۱۷ (مهر و آبان ۱۳۷۴): ۷۳-۱۰۱.

اطلاع رسانی کشور و احتمال مبنا قرار گرفتن طرح ارائه شده برای قانونی در همین زمینه، بررسی دقیقتر، ارائه دیدگاه های گوناگون و نقد جوانب مختلف آن را ایجاب می نماید تا چنین مقوله پراهمیتی با کمترین خطا به سرانجام رسد. البته ذکر کاستیهای این طرح، به منزله انکار محاسن متعدد و زحمات قابل تقدیری که برای تدوین آن صرف شده است نخواهد بود و جا دارد از این تلاش، سپاسگزاری و تقدیری درخور به عمل آید.

■ کلیات طرح

طرح نظام ملی اطلاع رسانی پس از مقدماتی که با عنوان پیش نوشتار مطرح شده اند، به رئوس اصلی نظام پیشنهادی پرداخته است که این رئوس و مهمترین مواردی که ذیل هریک آمده است عبارت اند از:

● اهمیت و هدف:

○ نقش اطلاعات در سیاستگذاری برای برنامه های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.

○ اهمیت اطلاعات به عنوان یک ذخیره ملی.

○ هدف از تدوین طرح.

○ پرسشهایی که طرح به دنبال پاسخگویی به آنها بوده است.

● تعریف برخی اصطلاحات:

○ اطلاع رسانی، استفاده کنندگان/کاربران، تولید اطلاعات، روابط برون مرزی، سرمایه گذاری، شبکه اطلاع رسانی، نظام اطلاع رسانی، شبکه اطلاع رسانی، نظام ملی اطلاع رسانی و همکاری.

● پیشینه طرح نظام ملی:

○ تشریح نخستین گامهایی که برای استقرار نظام اطلاع رسانی در ایران برداشته شده است.

○ جمعبندی فعالیتهایی که برای استقرار نظام اطلاع رسانی و شبکه های مربوط انجام شده است.

● وضع موجود اطلاع رسانی:

- تشریح وضعیت مدیریت کتابخانه ها.
- تشریح وضعیت نیروی انسانی شاغل در زمینه کتابداری و اطلاع رسانی.
- بررسی استفاده کنندگان بالقوه و بالفعل کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی.
- بررسی وضعیت تولید کتاب و مجله در کشور.
- بررسی سرمایه گذاری در کتابخانه ها و مراکز اسناد موسسات آموزشی و عمومی.

○ بررسی همکاری بین کتابخانه ها.

● مروری بر یافته ها:

○ نتیجه گیری از بررسی وضع موجود اطلاع رسانی.

● نظام ملی اطلاع رسانی:

○ محورهای اصلی

○ وظایف واحد هماهنگ کننده.

● فواید نظام ملی اطلاع رسانی:

○ هماهنگ کردن نظام سازماندهی.

○ چگونگی رفع موانع هماهنگی.

○ هماهنگ کردن نظام مجموعه سازی.

○ تهیه و تدوین استاندارد.

○ هماهنگ کردن خدمات.

○ صرفه جویی در فضا.

○ صرفه جویی در نیروی انسانی.

○ صرفه جویی در بودجه.

● عملکرد نظام ملی:

○ عملکرد نظام ملی.

○ چگونگی تعیین ارتباطات و مناسبات بین اجزا.

○ محورهای عمده در عملکرد نظام ملی.

● وظایف نظام ملی.

● تشکیلات نظام ملی:

○ ارکان اصلی.

○ ترکیب اعضای شورای عالی نظام ملی.

○ دبیرخانه.

○ مرکز ارجاعی.

○ کمیته های فنی.

■ نکته های اصلی

نگاهی به کلیات طرح نظام ملی اطلاع رسانی نشان می دهد که در آن، پس از بیان مقدمات و مواردی نظیر بررسی و تحلیل وضع موجود و فواید نظام ملی اطلاع رسانی؛ عملکرد، وظایف و تشکیلات آن پیشنهاد شده است. نکته اصلی و ظریفی که در اینجا وجود دارد این است که در این طرح، شورای عالی نظام ملی اطلاع رسانی با نظام ملی اطلاع رسانی اشتباه گرفته شده است. به عبارت دیگر آنچه با عنوانهایی نظیر اهداف، عملکرد، وظایف و ... برای نظام ملی اطلاع رسانی ارائه گردیده در نهایت به شورای عالی نظام ملی اطلاع رسانی و زیرمجموعه های آن ختم شده است، تا این شورا وزیر مجموعه های مربوط به انجام آنچه بپردازد که به عنوان «عملکرد» و «وظایف» برای نظام ملی اطلاع رسانی دیده شده است. به این ترتیب، طرح ارائه شده، بیشتر به اساسنامه شورای عالی نظام ملی اطلاع رسانی شبیه است تا طرح نظام ملی اطلاع رسانی.

به عبارت ساده، طرح ارائه شده پس از فرازهایی چند، مانند اهمیت، اهداف، فواید، وظایف، عملکرد و ... ناگهان دچار نشیب شده و همه چیز را به شورای عالی سپرده است تا این شورا پس از تشکیل، زیرمجموعه هایی را سازمان داده و به طراحی و استقرار نظام ملی اطلاع رسانی بپردازد. در متن مزبور به این نکته نیز صریحاً اشاره شده است که: «... سیاستگذارها، برنامه ریزها و تعیین استاندارد به صورت متمرکز و از طریق شورای عالی نظام تعیین و ابلاغ خواهد گردید...» [صفحه ۱۰۱].

نکته دیگر اینکه گویی از شورایی با ریاست بالاترین مقام اجرایی کشور و عضویت برخی از سازمانها در آن، انتظار می رود اهداف، وظایف و عملکردهای گوناگون و پیچیده ای را که

مطرح شده است، عملی سازد. اما آنچه این شورا و اجزای وابسته به آن را از تحقق نظام ملی اطلاع رسانی باز می دارد، این مهم است که اعضای شورا و سایر سازمانهای درگیر در امر اطلاع رسانی در کشور، دارای شخصیتهای حقوقی مستقلی هستند که در طول سالهای مختلف توسط مراکز قانونگذاری و تصمیمگیری متفاوتی نظیر مجلس شورای اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای گسترش آموزش عالی، هیات دولت و ... بدون یک دید نظام یافته و درحقیقت فارغ از یک نظام ملی اطلاع رسانی، طراحی و ایجاد شده اند و صرف گردآوردن برخی از آنها در یک شورا نمی تواند در وضعیت اطلاع رسانی تحولی درخور پدید آورد و حتی ممکن است این شورا خود به سطحی دیگر از تشریفات بدل شود که کندی کار را نیز به دنبال داشته باشد. به عبارت دیگر جایی که قانون یا شورهایی که قانوناً اختیاراتی دارند، سازمانهایی را برای انجام وظایف خاصی ایجاد کرده باشند، این شورا - با هر ترکیبی از اعضا - نمی تواند تغییری در این وظایف ایجاد کند و یک شخصیت حقوقی را به انجام وظیفه ای که به آن محول نشده وادار سازد یا از انجام وظایف قانونی اش باز دارد - مگر اینکه اختیار چنین دخل و تصرفی به صورت موازی با مجلس و شورای اسلامی، شورای عالی اداری و ... به آن تفویض شود که قاعده امکان پذیر نیست. این مهم حتی از مندرجات طرح نیز هویداست چنانکه در توضیح علت عضویت رئیس کتابخانه ملی در شورای عالی آمده است: «... که بدین ترتیب امر تهیه مواد کتاب شناختی و پردازش و مطالعات مرتبط با آنها و نیز سایر وظایفی که قانون به آن کتابخانه محول کرده است در چارچوب نظام ملی پیش خواهد رفت.» [صفحه ۱۰۰].

نکته سوم اینکه با وجود وزن و اهمیت شورای عالی نظام ملی اطلاع رسانی و زیرمجموعه های آن در طرح ارائه شده و با فرض اینکه این مکانیزم را به عنوان یک راه حل مطلوب بپذیریم، باید گفت که کم و کیف آن به خوبی طراحی نشده است از جمله اینکه:

در ترکیب پیشنهاد شده برای اعضای شورای عالی که عبارت اند از: رئیس جمهور، وزیر فرهنگ و آموزش عالی، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزیر آموزش و پرورش، وزیر پست و تلگراف و تلفن، رئیس سازمان اسناد ملی کشور، رئیس سازمان برنامه و بودجه، رئیس موسسه استاندارد، رئیس کتابخانه ملی جمهوری اسلام ایران و دو نفر متخصص طراز اول در امر اطلاع رسانی؛ بدون تردید سازمانهایی نظیر وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی؛ مرکز آمار ایران، بانک مرکزی، سازمان صدا و سیما، خبرگزاری جمهوری اسلامی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران و ... که همگی دست اندرکار تولید و مصرف انواع اطلاعات در ابعاد وسیع هستند؛ از قلم افتاده اند.

در دلایلی که برای عضویت هریک از اعضا ارائه شده است نوعی ساده اندیشی وجود دارد. نمونه هایی از این دست عبارت اند از: «وزیر فرهنگ و آموزش عالی؛ که طبقاً ... تربیت نیروی انسانی مورد لزوم نیز هماهنگ خواهد گردید.» [صفحه ۹۹] و در همان صفحه: «وزیر پست و تلگراف و تلفن؛ که بدین ترتیب امکانات و تجهیزات مربوط به امر ارتباطات و مبادلات تحت سیاستی واحد در نظام ملی لحاظ خواهد شد.» و «رئیس سازمان برنامه و بودجه؛ که بدین ترتیب امر سرمایه گذاری و تخصیص اعتبارات مربوط ... تامین خواهد گردید.» [صفحه ۱۰۰]. قابل توجه اینکه اگر صرف عضویت مسوول یک دستگاه در این شورا باعث این همه هماهنگی با نظام ملی اطلاع رسانی باشد و عدم عضویت در آن، موجب ناهماهنگی گردد، دیگر چه نیازی به نظامی برای اطلاع رسانی هست؟

به تشکیلات نظام ملی در صفحات ۹۹-۱۰۱، آنچنان که باید، توجه نشده است. درباره اختیارات شورای عالی برای انجام وظایفی که برای آن تعیین شده سخنی به میان نیامده و چگونگی تصمیمگیری در شورای عالی نیز با همه اهمیت، مسکوت مانده است. برای دبیرخانه ویژگی و وظایف خاصی

ذکر نشده است که بتواند ایجاد یا انتخاب سازمان مربوط به آن را هدایت کند. درباره کمیته های فنی نیز آمده است: «... کمیته های متعددی با وظایف متعدد باید برای تشکیلات نظام ملی پیش بینی شود ... وظایف دقیق هریک از کمیته ها و آیین نامه اجرایی آنها باید طی نشستهای متعدد اعضای کمیته ها تعیین و تدوین شود...» [صفحات ۱۰۰-۱۰۱].

نکته آخر اینکه هرچند کوشش شده است طرح پیشنهادی واقعاً اطلاع رسانی را در سطح ملی و در حوزه های مختلف پوشش دهد اما طرح ارائه شده این شمول را ندارد. در متن، سخن از اطلاعات لازم برای توسعه ملی و منطقه ای است و به کشورهای اسلامی دنبال کردن دو جریان به صورت همزمان توصیه شده است که دومین آن عبارت است از: «برای رسیدن به خودکفایی و فعال شدن در امر تولید و سازماندهی اطلاعات مورد نیاز، برنامه ریزی کنند.» [صفحه ۷۵] که مسلماً این خودکفایی در زمینه اطلاعات علمی و فنی نه امکان پذیر است و نه توجیه پذیر. در بخش «اهمیت و هدف» چنین آمده است: «از جمله موانع عمده برای سیاستگذاری در برنامه های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نبودن نظامی منسجم برای دست یافتن به اطلاعات قابل اعتماد در مقیاس ملی است.» [صفحات ۷۶] که این قسمت نیز معطوف به اطلاعات مورد نیاز برای برنامه های توسعه است. در مقابل، قسمت «وضع موجود اطلاع رسانی» تمرکز بر اطلاعات علمی و فنی دارد. برخی از موارد مطرح شده درباره وضع موجود اطلاع رسانی که حکایت از این تمرکز دارند عبارت اند از: «از لحاظ مدیریت، کتابخانه ها عمدتاً توسط افرادی با تخصصهای موضوعی به جز تخصص کتابداری و اطلاع رسانی اداره می شود.» [صفحه ۸۲]، یا در همان صفحه: «این یافته ها حکایت از آن دارد که متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی در موضع واقعی خود قرار ندارند...» و «وضع شاغلان سایر فعالیتهای کتابخانه ای و

اطلاع رسانی نیز چندان مطلوب نیست. از میان نیروهای شاغل در کتابخانه های حوزه های مختلف علوم انسانی و علوم ... [صفحه ۸۳]، باز در همان صفحه: «از آنجا که در ۲۷۴ کتابخانه دانشگاهی ... و در ۲۵۸ کتابخانه تخصصی ...»، باز در همان صفحه: «از سوی دیگر، در سال تحصیلی ۷۱-۷۰ تعداد ۸۹۷ نفر در مقاطع مختلف در رشته کتابداری و اطلاع رسانی به تحصیل اشتغال داشته اند ... مقایسه ای گذرا میان تعداد شاغلان و روند فارغ التحصیلی دانشجویان رشته کتابداری و اطلاع رسانی نشان می دهد که علی رغم کمبود نیروی متخصص در این رشته و در مراکز و واحدهای اطلاع رسانی، این نیروها به طور جدی به کار گمارده نمی شوند.» باز در همان صفحه: «... نسبت میان استفاده کنندگان و تعداد کتابخانه های موجود بسیار غیر متعارف است.» باز در جایی دیگر و در بحث «سرمایه گذاری در امر اطلاع رسانی» صرفاً سرمایه گذاری در کتابخانه ها و مراکز اسناد موسسات آموزشی و عمومی ارائه شده و نتیجه به عنوان «سرانه خالص بهره برداری از سرمایه گذاری در نظام اطلاع رسانی» مطرح گردیده است [صفحه ۸۵] و در همان صفحه: «نظام مدیریتی کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی بیشتر متمایل به خود کفایی در متون و منابع است ... نکته قابل تامل آن است که به دلیل نبودن فهرستگان جامعی از موجودی کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی داخل کشور ...»، تمامی این نکات موید تاکید این بخش بر اطلاعات علمی و فنی و کتابداری و اطلاع رسانی در این حوزه است. هرچند در پایان این بخش [در صفحات ۸۵ و ۸۶] با چند نقل قول کوتاه از مستندات برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور که توسط سازمان برنامه و بودجه انتشار یافته است، به حوزه های دیگری هم اشاره شده است. توجه به نتیجه گیری انجام شده در پایان این بخش [صفحه ۸۶] نشان می دهد که بین مقدمات و نتیجه نیز همخوانی چندانی وجود ندارد: «در

مجموع، نظام فرهنگی، اقتصادی و مدیریتی کشور را می توان ناهماهنگ با نظام اطلاع رسانی دانست که ایجاد و استقرار یک نظام هماهنگ کننده اطلاع رسانی در کنار و همپای نظام ملی برنامه ریزی را طلب می کند.» شایان ذکر است که در بررسی «وضع موجود اطلاع رسانی» از بررسی وضعیت خبرگزاری جمهوری اسلامی، روزنامه ها، صدا و سیمای جمهوری اسلامی و ... که در حوزه های مختلف اطلاع رسانی فعالیت دارند و مواردی نظیر رشته های تحصیلی مرتبط با اطلاع رسانی مانند کامپیوتر، علوم ارتباطات و ... نیز سخنی به میان نیامده است که تمرکز یاد شده را نمایان تر می سازد.

■ نظام ملی اطلاع رسانی چگونه باید طراحی شود؟

دستیابی به یک نظام ملی برای اطلاع رسانی در کشور مستلزم پیروی از روشهای مناسب برای طراحی و استقرار آن است. استفاده از روشهای مناسب طراحی، منجر به تدوین یک نظام بهینه خواهد شد و با روشهای مناسب برای استقرار، در عمل هم می توان شاهد تحقق یک نظام مطلوب بود.

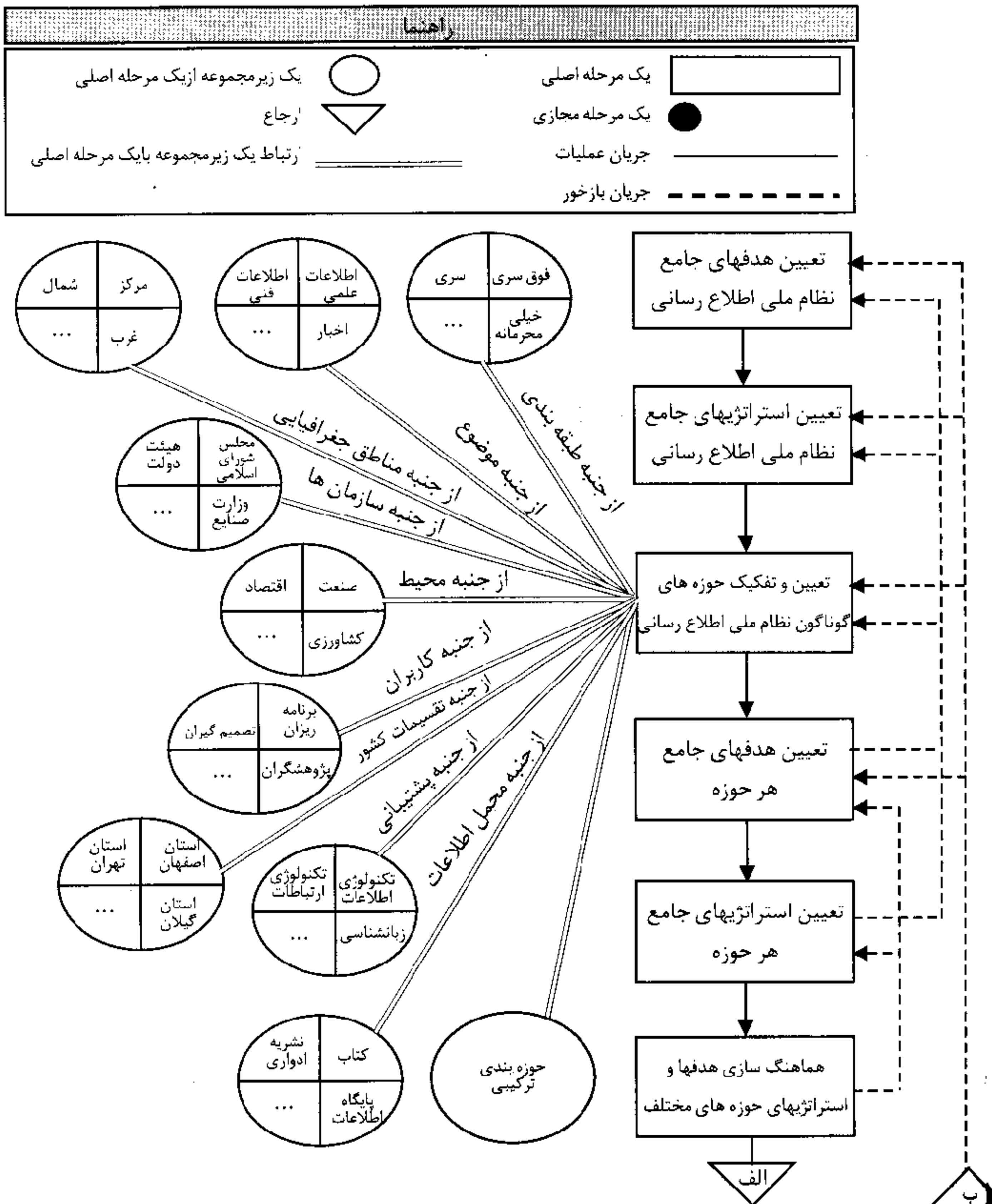
در طرح مورد بررسی، روش طراحی و مستندات مربوط به آن ارائه نشده و تنها در یک جا اشاره ای گذرا به این موضوع شده است: «در مطالعه حاضر از مدل کلان استفاده شده و سعی شده است که این مدل از لحاظ مدیریت یا طراحی سیستم برای بازپردازی مراکز یا سیستمهای موجود اطلاع رسانی بهره برداری شود. عناصری که در این مدل در نظر گرفته شده عبارت است از: فرایند انتقال عملکردها از یک محل به محلی دیگر؛ تمرکز یا عدم تمرکز در انجام عملیات، بعضاً یا کلاً؛ و دیگر عناصر عمده ای که در طراحی سیستمهای کلان مدنظر قرار می گیرند.» [صفحه ۷۸]. هرچند در این عبارات، مواردی نظیر «مدل کلان» یا «فرایند

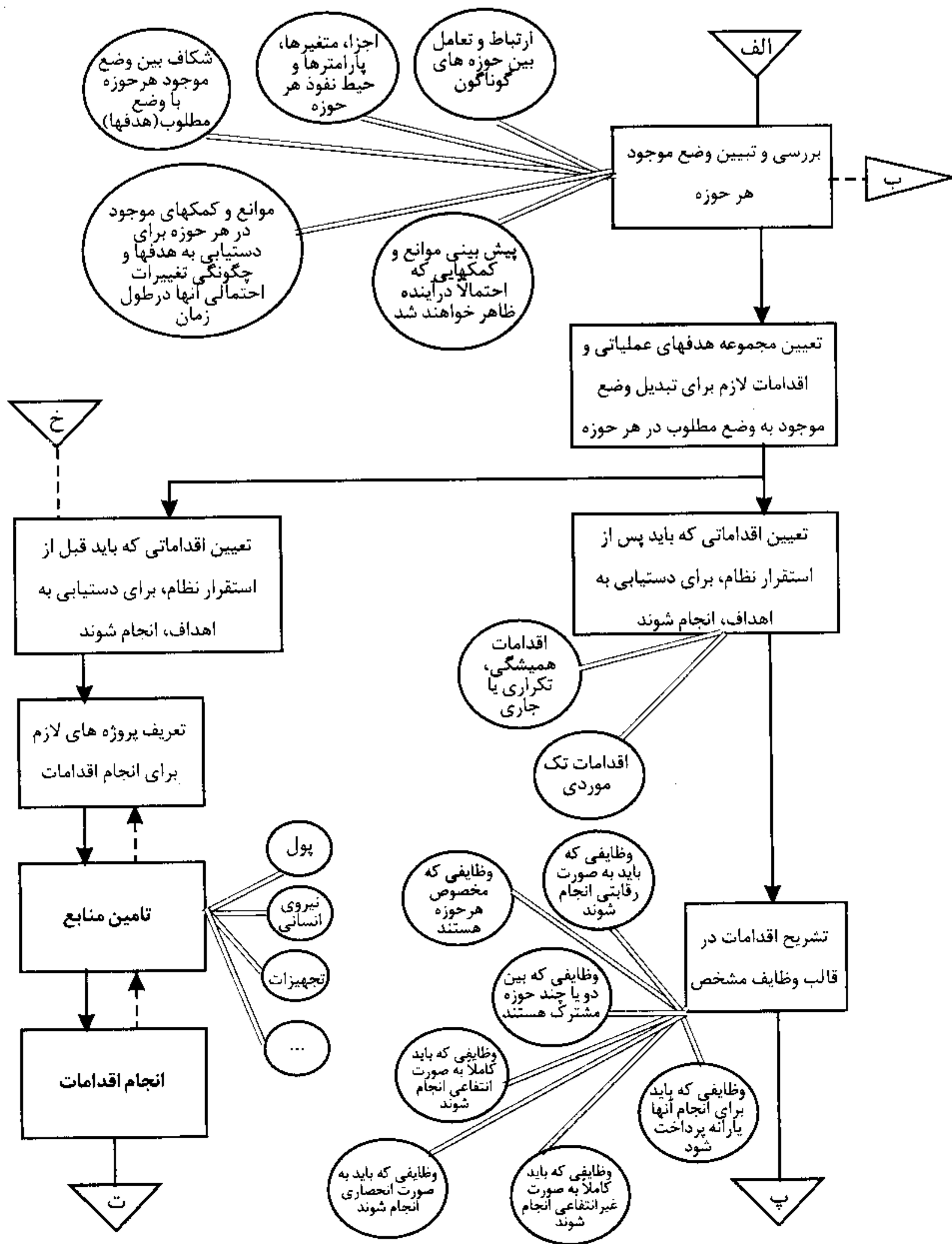
انتقال عملکردها از یک محل به محلی دیگر، چندان روشن نیستند اما توجه به مسائل مطرح شده و طرح ارائه شده نشان می‌دهد که روشهای به کار رفته متناسب با عمق و حدود موضوع نبوده اند.

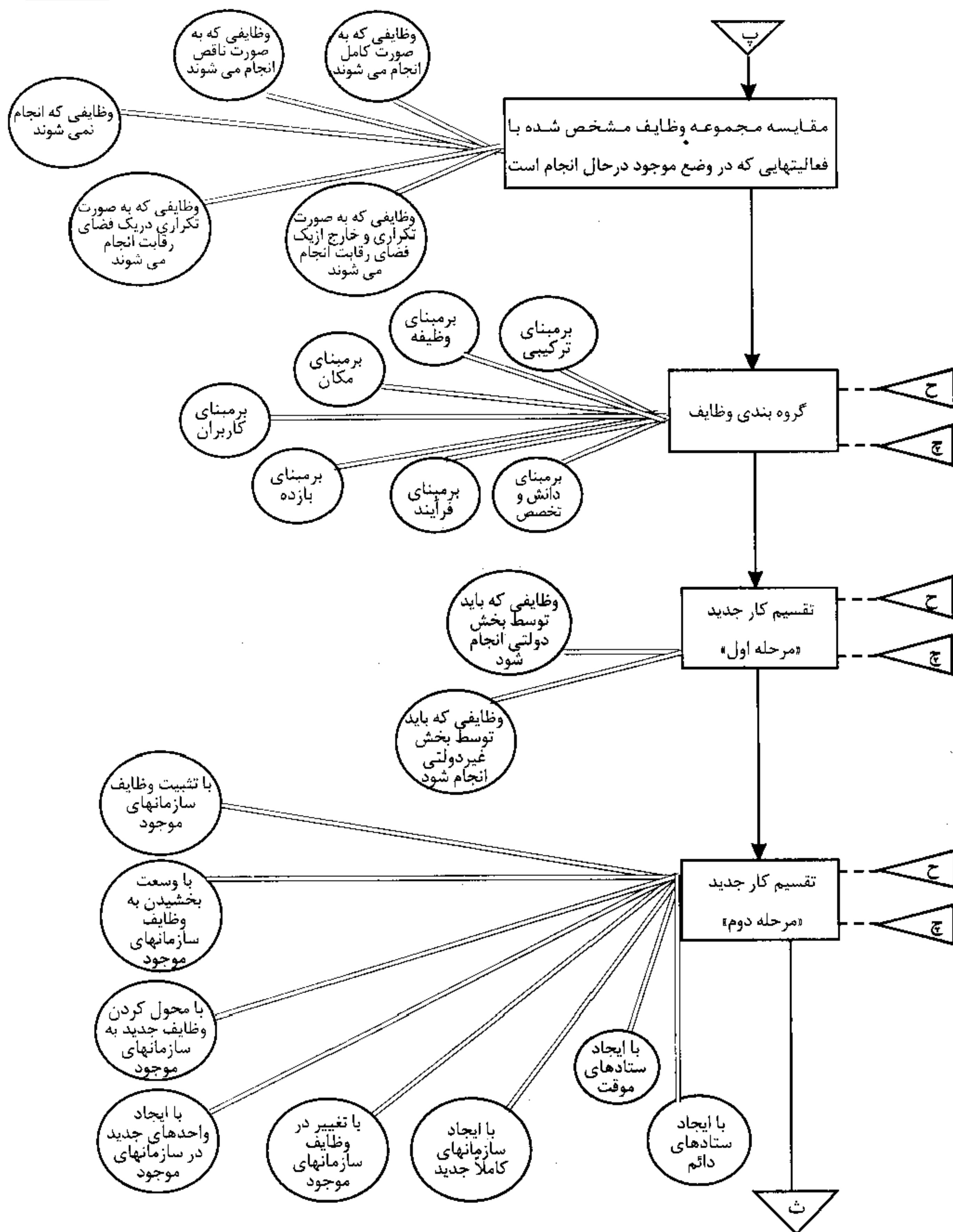
نظام ملی اطلاع رسانی به عنوان سیستمی پیچیده با زیرسیستمهای گوناگون و با پارامترها و متغیرهای مختلفی که

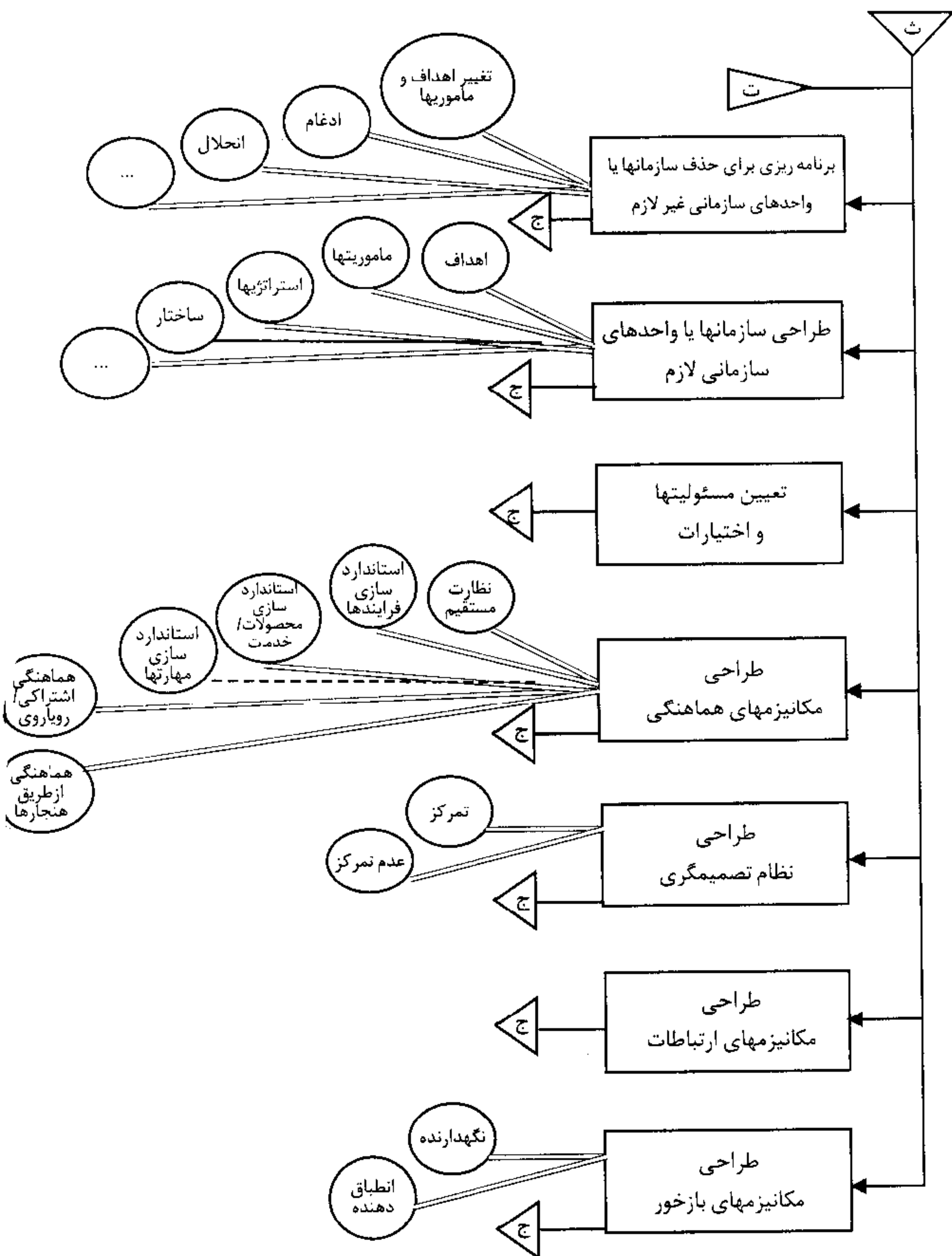
خود دارای تعامل و روابط متقابل و پیچیده ای هستند تنها با روش سیستمی قابل طراحی است که در اینجا مراحل اصلی طراحی و استقرار آن و سلسله مراتب انجام آنها در قالب یک مدل پیشنهاد می‌شود. البته هر یک از این مراحل، نیاز به برنامه ریزی جداگانه و پیروی از مراحل تفصیلی خود را خواهد داشت که از چارچوب این بحث خارج است.

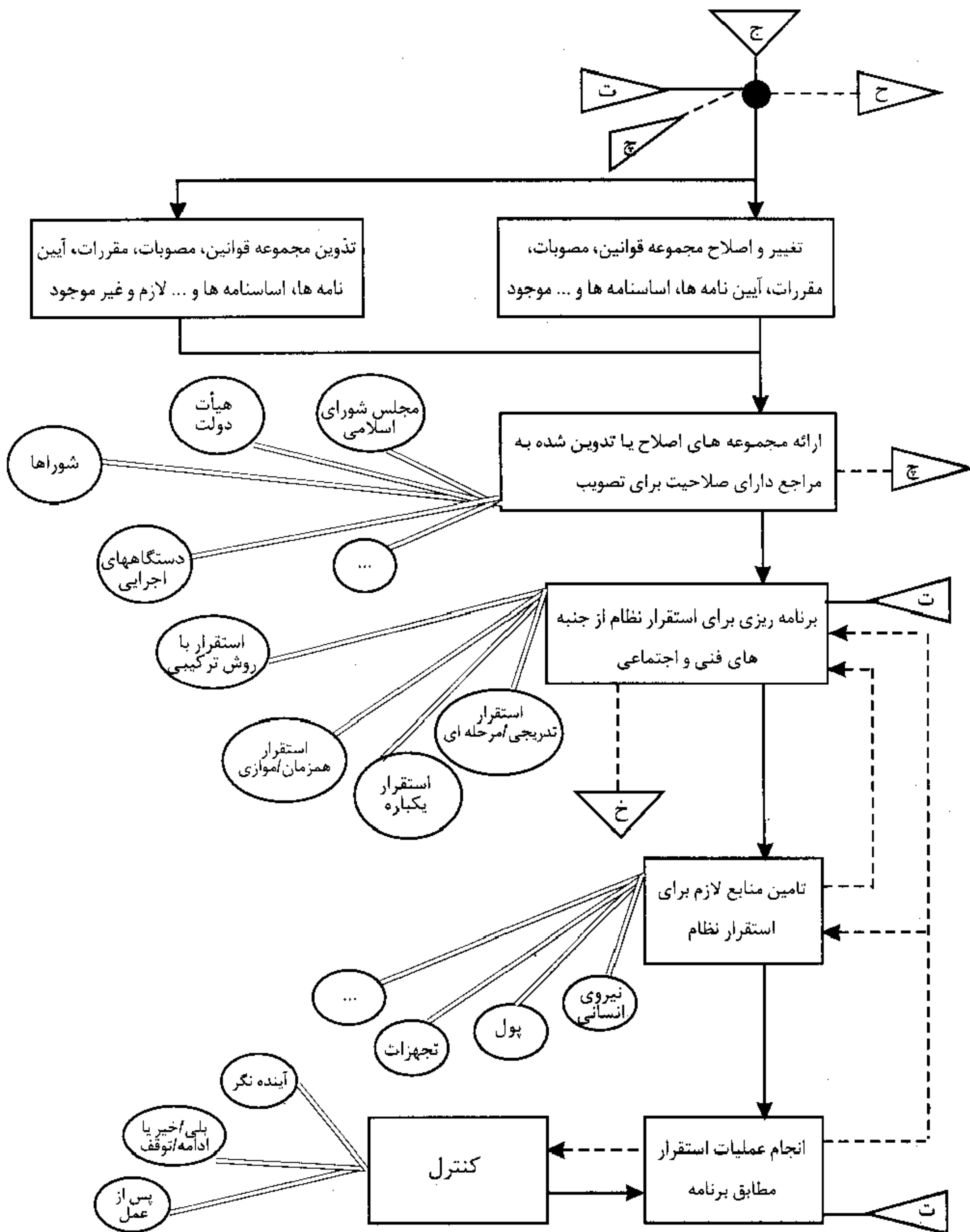
مدل طراحی و استقرار نظام ملی اطلاع رسانی

اطلاع رسانی

نشریه 'فنی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران'
دوره 'یازدهم، شماره' چهارم
تابستان ۱۳۷۵

❑ مدیر مسئول و سردبیر: حسین غریبی
اعضاء هیئت تحریریه: محمدنقی مهدوی، لیلا مرتضائی، ضیاء موحد، جعفر مهران، حسین غریبی، شهین نعمت زاده
ملوک السادات بهشتی

❑ مدیر داخلی: بیژن بیجاری

❑ ناشر: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

❑ چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

❑ نشانی: تهران-خیابان انقلاب، چهارراه فلسطین، شماره ۱۱۸۸، ساختمان شهید اسلامیه

❑ تلفن: ۶۴۶۲۲۲۲-۶۴۶۲۲۲۳

❑ صندوق پستی: ۱۳۷۱-۱۳۱۸۵

❑ فاکس: ۶۴۶۲۲۵۴

❑ حق چاپ محفوظ

❑ اطلاع رسانی در پذیرش و اصلاح مطلب آزاد است.

❑ مطالب رسیده مسترد نمی شود.

یادآوری:

ضمن دعوت از کلیه نویسندگان، مؤلفان و مترجمان جهت همکاری، خواهشمندیم:

الف) مطالب را خوانا، بر روی یک طرف کاغذ و با فاصله بنویسید؛

ب) کلید واژه ها و چکیده مقاله، نام و نام خانوادگی نویسنده / مترجم، میزان تحصیلات، سمت، نشانی محل کار و شماره تلفن تماس خود را نیز ارسال فرمایید؛

پ) لطفاً به همراه مطلب ترجمه شده، متن اصلی را نیز ضمیمه کنید؛

ت) با متن ترجمه شده، اطلاعات کتابشناختی مقاله (شامل نام و نام خانوادگی نویسنده، نام نشریه، ناشر، تاریخ نشر، شماره صفحات...) را نیز ارسال فرمایید؛

ث) در ارسال کلیه صفحات هر مقاله و پیوسته‌های مربوط و همچنین قابل استفاده بودن تصاویر به هنگام چاپ، لطفاً دقت لازم را مبذول فرمایید.